

TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARDA MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Xudoyorova Maftuna Oltiboyevna

Termiz davlat pedagogika instituti,
Pedagogika va psixologiya yoʻnalishi 4-kurs talabasi
xudoyorovamaftuna0@gmail.com. +99894 036 96 50

Annotatsiya

Ushbu maqolada kichik yoshdagi bolalarning kattalar va tengdoshlari oʻrtasida muloqot ularni rivojlantirish, ularning ehtiyojlari va qiziqishlarini yanada shakllantirish hamda mustaqil fikrlashini oshirish haqida maʼlumot berilgan.

Kalit soʻzlar: muloqot, tarbiya, bola, adekvat, qiziqish, ehtiyoj, nutq, emotsiya.

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ У ДЕТЕЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В этой статье представлена информация о том, как общение взрослых и сверстников с маленькими детьми может способствовать их развитию, формированию их потребностей и интересов, а также повышению их самостоятельности мышления.

Ключевые слова: общение, воспитание, ребенок, адекватный, интерес, потребность, речь, эмоция.

FORMING A CULTURE OF COMMUNICATION IN CHILDREN OF EDUCATIONAL AGE

Annotation

This article provides information on the development of communication between adults and peers of young children, their further formation of their needs and interests, and their increased independent thinking.

Keywords: communication, upbringing, child, adequate, interest, need, speech, emotion.

Bugungi kunda maktabgacha ta'limning ustuvor yo'nalishlari sezilarli darajada o'zgardi. Bolaning shaxsini rivojlantirish, uning ko'nikmalari, ko'nikmalarini shakllantirish, shu bilan birga yuqori bilim darajasiga erishish maqsadlari birinchi o'ringa chiqdi. Butun tarbiya va ta'lim salohiyati maktabgacha yoshdagi bolalarning tengdoshlari, kattalar ota-onalari va o'qituvchilari bilan muloqoti va o'zaro munosabatiga asoslanadi, bunda axloqiy me'yorlar shakllanadi va shaxslararo munosabatlar mustahkamlanadi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxslararo munosabatlarning ko'plab muhim shaxsiy xususiyatlari, holatlar va shaxsiy xususiyatlarning shakllanishiga ta'siri, inson hayoti davomida sodir bo'ladigan va yosh xususiyatlariga bog'liq bo'lgan psixologik jarayonlar e'tiborga olinadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dastlabki holatda - tengdoshlar jamiyatida maktabgacha yoshdagi bolalar o'rtasida munosabatlar o'rnatiladi, ular tarbiyachi rahbarligida kollektivistik xususiyatga ega bo'ladi, bolalarda kollektivizmning boshlanishi shakllanadi, do'stlik va do'stlik tuyg'usi paydo bo'ladi[1;54-b]. To'g'ri tarbiya bolada salbiy tajribalar to'planishiga yo'l qo'ymaydi, uning axloqiy fazilatlarini shakllantirishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan nomaqbul ko'nikmalar va xulq-atvor odatlarining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalashning asosiy vazifalari bolalarda axloqiy tuyg'ularni shakllantirish, ijobiy ko'nikmalar va xulq-atvor odatlari, axloqiy g'oyalar va xatti-harakatlar motivlarini o'z ichiga oladi. Hayotning birinchi yillaridanoq bolani tarbiyalashda axloqiy tuyg'ularni shakllantirish katta o'rin tutadi. Kattalar bilan muloqot qilish jarayonida ularga mehr va muhabbat tuyg'usi, ularning ko'rsatmalariga muvofiq harakat qilish, ularni mamnun qilish, yaqinlarini xafa

qiladigan harakatlardan saqlanmaslik istagi tarbiyalanadi. Bola hayajonni boshdan kechiradi, o'zining masxarasidan, nazoratidan qayg'u yoki norozilikni ko'radi, ijobiy ishiga javoban tabassumdan quvonadi, yaqin odamlarning roziligidan zavqlanadi. Hissiy sezgirlik unda axloqiy tuyg'ularning shakllanishiga asos bo'ladi:

- yaxshi ishlardan qoniqish,
- kattalarni ma'qullash, uyat, qayg'u, yomon ishidan,
- kattalarning gapidan, noroziligidan yoqimsiz tajribalardan.

Ta'sirchanlik, hamdardlik, mehribonlik, boshqalarga quvonch hissi maktabgacha yoshdagi bolalik davrida ham shakllanadi. Tuyg'ular bolalarni harakatga undaydi: yordam bering, g'amxo'rlik qiling, e'tibor bering, tinchlaning, iltimos. Bolalarning his-tuyg'ulari va harakatlarining samimiyligini ta'kidlash kerak. Shunday qilib, bola tengdoshidan to'pni olib, unga mushtini silkitayotgan bola tasvirlangan rasmga qaradi. Yig'layotgan tengdoshini ko'rib, uning boshiga silaydi (onasi kabi, o'zini yupatadi) va o'zi o'ynagan o'yinchoqni beradi.[5;47-b]

Maktabgacha yosh davridagi bolalarning kattalar bilan muloqoti ularda nutqning rivojlanishi hisobiga chuqurlashadi. Bunda kattalar bilan hamkorlik qilib tevarak-atrof bilan tanishadi, kattalar bilan «nazariyhamkorlik» jarayoni amalga oshadi. Bola hayvonlar, narsalar, planetalar, nimadan yasalganligi haqida juda ko'p «Nima uchun?» degan savollar beradi. Kattalar bola tomonidan bilim manbayi sifatida idrok qilinadi, savollariga va o'ziga jiddiy munosabatda bo'lishni, hurmatni talab qiladi. Bu ehtiyojning muhimligi shundaki, bu yoshdagi bolalarga xos bo'lgan tez xafa bo'luvchanlikda namoyon bo'ladi. Bola 6-7 yoshga to'lganda muloqotning oliy shakli - vaziyatdan tashqari shaxsiy muloqotga o'tiladi. Bunda bola kattalarga oila haqida, qayerda ishlashi, nima ish qilishi haqida savollar bera boshlaydi. Endi kattalar bola uchun ijtimoiy bilish manbayi sifatida namoyon bo'ladi. Bolaning kattalar bilan muloqoti hamdardlik, o'zaro bir-birini tushunish,

qarashlarning umumiylikiga intilish kabilar bilan chuqurlashadi. Uch yoshda bolada tengdoshlari bilan muloqotda emotsiyalar, ifodali qarashlardan foydalanadi. 3-4 yoshli bola uchun tengdoshi birgalikdagi amaliy faoliyatning ishtirokchisiga aylanadi, uning individual xarakterologik xislatlarini sherigi payqamaydi. 4 yoshda tengdoshi muloqot sherigiga aylanadi, 4-5 yoshda sherigini o'zi bilan teng mavjudot sifatida ko'rib o'zini u bilan taqqoslaydi[2;35-b].

S.A.Axundjanova tomonidan «Maktabgacha yoshdagi bolaning turli muloqot vaziyatlarida nutqi funksiyalari va shakllari xususiyatlari» mavzuidagi tadqiqotida aniqlanishicha, bu yosh davrida nutq shakllarining rivojlanishida sujetli-rolli o'yinlar jarayonida muloqot bilan birgalikda tengdoshlari bilan mahsuldor faoliyat turlari ham qulay sharoit hisoblanadi¹. Bunday faoliyat turlari maqsadga yo'nalganligi, ma'lum darajada ixtiyoriylikni talab qiladi. Bajarilayotgan harakatlarning mazmunini va harakat predmeti tavsifini nutqda mos aks ettirish uni muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi tengdoshlar bilan muloqotni rivojlantirish muammosi rivojlanish psixologiyasining nisbatan yosh, ammo tez rivojlanayotgan sohasidir. Uning asoschisi, genetik psixologiyaning boshqa ko'plab muammolari kabi, J. Piaje edi. Egosentrizmni yo'q qilishga hissa qo'shadigan bolaning ijtimoiy va psixologik rivojlanishining muhim omili va zarur sharti sifatida bolalar psixologlarining e'tiborini tengdoshlariga qaratdi. Uning ta'kidlashicha, faqat bolaga teng bo'lgan shaxslarning nuqtai nazarini bo'lishish orqali - birinchi navbatda, boshqa bolalar va bola o'sib ulg'aygan sari va kattalar - haqiqiy mantiq va axloq boshqa odamlarga nisbatan barcha bolalarga xos bo'lgan egosentrizmni almashtirishi mumkin fikrlashda[3;75-b]. Biroq, o'sha yillarda J. Piajetning bu pozitsiyasi psixologik adabiyotda katta rezonansga ega emas va umumiy taxmin darajasida qolgan. Ushbu muammoga qiziqishning ortishi chet el psixologiyasida 60-yillarning oxiri va 70-yillarning boshlarida, bolalikdagi tengdoshlar bilan muloqot qilish tajribasining xususiyatlari va kattalar va o'smirlik

davridagi ba'zi muhim shaxsiy va kognitiv xususiyatlar o'rtasida barqaror aloqalar eksperimental ravishda o'rnatilganda sodir bo'ldi. Shunday qilib, ishda kattalar va o'smirlardagi muloqot qobiliyatlari va ba'zi ruhiy kasalliklar maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlarning miqdori va sifatiga bog'liqligi ko'rsatilgan. Bundan tashqari, tengdoshlar bilan muloqot qilish sohasidagi kommunikativ omillar ham maktab o'quvchilarining akademik ko'rsatkichlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu va boshqa ba'zi faktlar tadqiqotchilar e'tiborini so'nggi o'n yilliklarda tobora ko'proq eksperimental ravishda rivojlanib borayotgan tengdoshlar bilan muloqot qilish muammosiga qaratdi[4;87-b]

Tengdoshlar bilan muloqot jarayonida bolalarning o'zini o'zi qadrlashi rivojlanadi, bu tobora adekvat bo'ladi. O'zini atrofdagi bolalar bilan taqqoslab, bola o'z imkoniyatlarini aniqroq ifodalaydi, u turli faoliyatlarda namoyon etadi va boshqalar tomonidan baholanadi. Ko'pgina tadqiqotlarda bolalarning shaxslararo munosabatlarini o'rganish ularning muloqoti va o'zaro ta'siri xususiyatlarini o'rganishga qisqartiriladi. "Muloqot" va "munosabatlar" tushunchalari, qoida tariqasida, ajralmaydi va atamalarning o'zi sinonim sifatida ishlatiladi. Ushbu tushunchalarni ajratib ko'rsatish kerak. Shu bilan birga, munosabatlar nafaqat muloqot natijasi, balki uning dastlabki sharti, u yoki bu turdagi o'zaro ta'sirni keltirib chiqaradigan stimuldir[5;82-b]. Aloqalar nafaqat shakllanadi, balki amalga oshiriladi, odamlarning o'zaro munosabatlarida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, boshqasiga bo'lgan munosabat, muloqotdan farqli o'laroq, har doim ham tashqi ko'rinishlarga ega emas. Munosabat kommunikativ harakatlar bo'lmaganda ham o'zini namoyon qilishi mumkin; uni yo'q yoki hatto xayoliy, ideal xarakter bilan ham boshdan kechirish mumkin; u ong darajasida yoki ichki ma'naviy hayotda ham mavjud bo'lishi mumkin tajribalar, g'oyalar, tasvirlar va boshqalar shaklida. Muloqot qandaydir tashqi vositalar yordamida o'zaro ta'sirning turli shakllarida amalga oshirilsa, munosabat ichki, ma'naviy hayotning bir jihati bo'lib, u ongning o'ziga xos xususiyati bo'lib, u sobit ifoda vositalarini nazarda tutmaydi. Ammo haqiqiy hayotda boshqa odamga munosabat birinchi navbatda unga qaratilgan harakatlarda, shu jumladan muloqotda

namoyon bo'ladi. Shunday qilib, munosabatlarni odamlar o'rtasidagi muloqot va o'zaro munosabatlarning ichki psixologik asosi deb hisoblash mumkin. M.I. Lisina rahbarligida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, taxminan 4 yoshda, tengdosh kattalarga qaraganda ko'proq afzalroq muloqot sherigiga aylanadi. Tengdosh bilan muloqot bir qator o'ziga xos xususiyatlar, jumladan kommunikativ harakatlarning boyligi va xilma-xilligi, haddan tashqari hissiy boylik, nostandart va tartibga solinmagan kommunikativ harakatlar bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, tengdoshning ta'siriga befarqlik, javob harakatlaridan tashabbuskorlik harakatlarining ustunligi mavjud.[2;98-b]. Maktabgacha yoshdagi tengdosh bilan muloqotning rivojlanishi bir necha bosqichlardan o'tadi. Ulardan birinchisida (2-4 yosh) tengdosh hissiy va amaliy o'zaro ta'sirning sherigi bo'lib, u bolaning taqlid qilish va hissiy infektsiyasiga asoslangan. Asosiy kommunikativ ehtiyoj - bu bolalarning parallel bir vaqtning o'zida va bir xil harakatlarida ifodalangan tengdoshning ishtiroki zarurati. Ikkinchi bosqichda 4-6 yosh tengdosh bilan vaziyatli biznes hamkorligiga ehtiyoj bor. Hamkorlik, sheriklikdan farqli o'laroq, o'yin rollari va funktsiyalarini taqsimlashni o'z ichiga oladi, shuning uchun sherikning harakatlari va ta'sirini hisobga oladi. Muloqot mazmuni qo'shma asosan o'yin faoliyatga aylanadi.

Xuddi shu bosqichda tengdoshlarning hurmati va tan olinishi uchun boshqa va ko'p jihatdan qarama-qarshi ehtiyoj paydo bo'ladi. Uchinchi bosqichda 6-7 yoshda tengdosh bilan muloqotda vaziyatdan tashqari xususiyatlar paydo bo'ladi - muloqot mazmuni vizual vaziyatdan chalg'itadi, bolalar o'rtasida barqaror saylov imtiyozlari shakllana boshlaydi. Tengdoshlar bilan muloqot jarayonida bolalarning o'zini o'zi qadrlashi rivojlanadi, bu tobora adekvat bo'ladi. O'zini atrofdagi bolalar bilan taqqoslab, bola o'z imkoniyatlarini aniqroq ifodalaydi, u turli faoliyatlarda namoyon etadi va boshqalar tomonidan baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimova.G, Nishonova.Z “Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi” T., 2006. 101 b.

2. Davletshin M.G. va boshqalar. “Yosh davrlar va va pedagogik psixologiya”.— T.: TDPU. 2009. 235 b
3. Norbosheva.M.O. “Bolalar psixologiyasi” Toshkent. “Fan”., 2002. 275 b.
4. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. Toshkent. “O`qituvchi”- 1993. 176 b.
5. E G‘oziyev. Ontogenez psixologiyasi. Darslik /. Tosbkent: ”NIF MSH”, 2020, 209 b.